

УДК 1:316.4

Е. А. Кальницький, кандидат філософських наук, доцент

КОНЦЕПЦІЯ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА ДЕНІЕЛА БЕЛЛА ЯК ПІДҐРУНТЯ ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПЦІЙ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Зроблено спробу визначити основне світоглядно-методологічне підґрунтя розуміння сутності інформаційного суспільства на підставі аналізування концепції постіндустріального суспільства Деніела Белла. Обґрунтовується, що наукові витоки теорії інформаційного суспільства лежать у концептуальних положеннях теорії постіндустріального суспільства Белла, яка розвивалася на Заході починаючи з середини 50-х років ХХ ст.

Ключові слова: інформаційне суспільство, постіндустріальне суспільство, комп'ютеризація, спосіб виробництва.

Актуальність проблеми. Сучасний етап розвитку світової цивілізації визначається як перехід від індустріального, постіндустріального суспільства до інформаційного, появу якого пов'язують з інформаційною революцією, розвитком інформаційних технологій, що радикально змінюють суспільне життя.

Поняття «інформаційне суспільство» нині використовують для визначення суспільства, в якому економіка, політика та культура залежать від створення, збереження та доступності інформації у національному і світовому масштабах.

У науковому середовищі відбувається активний процес дослідження багатьох різних, іноді суперечливих концепцій щодо існуючого і наступного типів суспільства, найбільш впливовими і перспективними з яких виявилися концепції інформаційного суспільства та суспільства знань.

Відносною вузькістю та недосконалістю теоретико-методологічної бази дослідження концепцій інформаційного суспільства визначено *мету* цієї статті¹, яка полягає в аналізуванні основних положень теорії постіндустріального суспільства Деніела Белла та доведенні, що саме остання становить методологічну базу зародження і розвитку багатьох концепцій існуючого і майбутнього суспільств, зокрема інформаційного.

¹ Тема даної статті безпосередньо пов'язана з філософськими дослідженнями в межах комплексної цільової програми НДР «Філософські та філософсько-правові проблеми духовного життя суспільства та формування правової культури особистості», яку здійснює кафедра філософії Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого».

Аналіз останніх джерел і публікацій свідчить про те, що проблемам зародження і розвитку інформаційного суспільства та його концепцій присвячено низку робіт зарубіжних авторів, більша частина яких написана в руслі концепцій постіндустріалізму. Серед них слід відзначити роботи Д. Белла, Е. Тьоффлера, Й. Масуди, М. Пората, А. Туренна, Дж. Гелбрейта, Р. Арона, П. Дракера, Т. Стоуньєра, М. Маклюєна, Е. Гідденса, М. Кастельса, Ф. Уєбстера.

В Україні предметне поле досліджень у рамках проблематики «постіндустріальне суспільство» – «інформаційне суспільство» тільки формується. Серед вітчизняних науковців дослідженням цієї проблематики займалися О. Данильян, О. Дзьобань, В. Лях, О. Маруховський, В. Щербина та ін. Проте питання впливу теорії постіндустріального суспільства Д. Белла на інші концепції, присвячені дослідженню проблем становлення нового типу суспільства, зокрема інформаційного, залишаються ще недостатньо вивченими.

Виклад основного матеріалу. Традиційно вважається, що власне термін «постіндустріальне суспільство» вперше було введено у науковий обіг у 1958 р. американським соціологом і юристом Девідом Рісменом [1, с. 363–385]. У 1960-ті роки це поняття почало поширюватися, а до початку 1970-х років постіндустріальна проблематика стала однією з провідних у західній соціології і політології. Але, на думку російського дослідника з цієї проблематики В. Іноземцева, «розуміння Д. Рісменом нового суспільства як «суспільства дозвілля» («leisure society») не дозволяє визнати його справжнім автором терміна "постіндустріалізм"» [2].

Ретроспективний аналіз свідчить про те, що вперше поняття «постіндустріалізм» зустрічається у роботі індійського дослідника А. Кумарасвами, який на початку ХХ ст. досліджував проблеми доіндустріального розвитку азійських країн [3]. А. Пенті, відомий теоретик англійського соціалізму, продовжує використовувати цей термін і вводить у науковий обіг поняття «постіндустріальна держава» [4], «постіндустріалізм» [5].

Початок систематичної роботи у цьому напрямку можна віднести до 1965 р., коли у США було створено футурологічну комісію. Прогнози до 2000 р., сформульовані комісією, було опубліковано в журналі «Дедалус» і в спеціальній збірці [6], де концепція постіндустріального суспільства була репрезентована як базисна для вивчення перспектив подальшого розвитку. Керівником цієї комісії був Деніел Белл, віце-президент американської академії мистецтв і наук, професор соціології Колумбійського та Гарвардського університетів.

Белл стверджував, що завдяки масовому перетворенню машинної технології на інтелектуальну відбуваються зміни і в американській політичній системі. З цими процесами пов'язані й тенденції перетворення економічної систе-

ми на постіндустріальне суспільство, де центр тяжіння переміщується у сферу послуг, а джерела розвитку зосереджуються в основному в університетах і науково-дослідних установах, а не в колишніх індустріальних корпораціях [7, с. 22–35]. У міжнародному плані прогнозувалася актуалізація таких проблем, як подолання розриву між багатими і бідними країнами, інтенсифікації комунікацій, що сприяють оновленню традиційних поглядів і уявлень.

Новий етап у розвитку концепції постіндустріалізму пов'язується з виходом у 1973 р. книги Белла «Прийдешнє постіндустріальне суспільство» [8], яка ще більш підсилила інтерес до цієї проблематики і спричинила появу багатьох футурологічних концепцій у західній соціології 1970-х років. Починаючи з цього періоду, з'являються численні роботи, присвячені осмисленню історичного рубежу, на якому опинилося людство.

Постіндустріальне суспільство Белл визначає як суспільство, в економіці якого пріоритет перейшов від переважного виробництва товарів до виробництва послуг, проведення досліджень, організації системи освіти і підвищення якості життя; в якому клас технічних фахівців став основною професійною групою і, що найважливіше, в якому впровадження нововведень все більшою мірою стало залежати від досягнень теоретичного знання. Постіндустріальне суспільство припускає виникнення нового класу, представники котрого на політичному рівні виступають як консультанти, експерти або технократи [10, с. 92].

Розділяючи історію людського суспільства на три стадії – аграрну, індустріальну і постіндустріальну, Белл прагнув зобразити контури постіндустріального суспільства, багато в чому відштовхуючись від характеристик індустріальної стадії. Подібно до інших теоретиків індустріалізму він тлумачить індустріальне суспільство як організоване довкола виробництва речей і машин для виробництва речей. На думку Белла, зміни в соціальній структурі, які відбуваються у середині ХХ ст., свідчать про те, що індустріальне суспільство еволюціонує до постіндустріального, яке і повинно стати визначальною соціальною формою ХХІ ст. [10, с. 156].

Якщо індустріальне суспільство є організацією машин і людей для виробництва речей, то центральне місце в постіндустріальному суспільстві, за Беллом, посідає знання, і притому знання теоретичне. У роботі «Прийдешнє постіндустріальне суспільство» він зазначав: «Дійсно, знання необхідне для функціонування будь-якого суспільства. Але відмінною рисою постіндустріального суспільства є особливий характер знання. Найважливіше значення для організації рішень і напрямку змін набуває центральна роль теоретичного знання, що передбачає першість теорії над емпіризмом і кодифікування знань в абстрактних системах символів, які можуть використовуватися для інтерпретації різних сфер досвіду, що змінюються. Будь-яке сучасне суспільство живе

за рахунок інновацій і соціального контролю за змінами, воно намагається передбачати майбутнє і здійснювати планування. Саме зміна в усвідомленні природи інновацій робить вирішальним теоретичне знання» [8].

Найважливішу складову процесу перетворення теоретичного знання на джерело інновацій Белл убачав у виникненні наукоємких галузей промисловості, таких як хімічна промисловість, обчислювальна техніка, електроніка, оптика.

Істотною характеристикою постіндустріального суспільства, вважав Белл, стане інтелектуальна технологія, яка використовується в ухваленні управлінських рішень. На його думку, до кінця ХХ ст. нова інтелектуальна технологія відіграватиме настільки ж значну роль у людських справах, яку відіграла машинна технологія в минулі півтора століття. Інтелектуальна технологія, в інтерпретації Белла, передбачає використання алгоритмів як правил розв'язання проблем замість інтуїтивних думок. Ці алгоритми можуть бути реалізовані в автоматичній машині, комп'ютерній програмі або наборі інструкцій, заснованих на деяких математичних формулах. Саме комп'ютери, що дозволяють виконувати значне число операцій протягом короткого інтервалу часу, роблять можливим розвиток інтелектуальної технології.

Центральна роль теоретичного знання в постіндустріальному суспільстві визначить, на думку Белла, і статус ученого як центральної фігури такого суспільства. Якщо в останню сотню років основним інститутом був завод або подібне до нього підприємство, то в постіндустріальному суспільстві на перше місце висувається університет з його орієнтованістю на знання.

Для постіндустріального суспільства буде характерна нова еліта, заснована на кваліфікації, що отримується індивідами завдяки освіті, а не на володінні власністю, що є успадкованою або здобувається за рахунок підприємницьких здібностей, і не на політичній позиції, що досягається за підтримки партій і груп.

Концепція постіндустріалізму, репрезентована в роботах Белла, є досить глибокою в теоретичному відношенні, спровокувала безліч всіляких тлумачень та інтерпретацій постіндустріального суспільства.

Поняття «постіндустріальне суспільство» широко вживається в сучасній літературі, і майже кожен автор наділяє його своїми, особливими якостями. Ця ситуація не в останню чергу пов'язана з тією обставиною, що само по собі слово «постіндустріальне» вказує лише на становище суспільства в тимчасовій послідовності стадій розвитку – «після індустріального», а не на його власні характеристики.

Термін «інформаційне суспільство» у Белла – це нова назва для постіндустріального суспільства, термін, який підкреслює основу його соціальної структури – інформацію. Цей термін Белл вводить у своїй праці «Соціальні рамки інформаційного суспільства» [9]. Хоча з позицій сьогодення, більш коректним і перспективним було б поняття «суспільство знань».

Інформація для Белла пов'язана перш за все з науковим, теоретичним знанням. Інформаційне суспільство в його тлумаченні володіє всіма основними характеристиками постіндустріального суспільства (економіка послуг, центральна роль теоретичного знання, орієнтованість у майбутнє і зумовлене нею управління технологіями, розвиток нової інтелектуальної технології).

У столітті, що настає, стверджував Белл, вирішального значення для економічного і соціального життя, для способів виробництва знання, а також для характеру трудової діяльності людини набуває становлення нового соціального устрою, заснованого на телекомунікаціях. Це спричинить появу єдиного простору, у тому числі економічного: «Кордони між країнами практично повністю зникнуть. Капітал прямує туди, де (за наявності політичної стабільності) є найбільша віддача від інвестицій або додаткової вартості» [8].

У первинному варіанті концепції постіндустріалізму наголошувалося на тому, що розвиток електронно-обчислювальної техніки дозволяє переробляти величезні обсяги інформації для ухвалення рішень, у першу чергу урядовим структурам. У концепції інформаційного суспільства Белла підкреслюється важливість забезпечення доступу до необхідної інформації індивідів і груп, автор бачить проблеми загрози поліцейського і політичного спостереження за індивідами і групами з використанням витончених інформаційних технологій. Знання й інформацію Белл вважає не тільки «агентом трансформації постіндустріального суспільства», а й «стратегічним ресурсом» такого суспільства. У цьому контексті він формулює проблему інформаційної теорії вартості. Коли знання у своїй систематичній формі залучається до практичного перероблення ресурсів (у вигляді винаходу або організаційного вдосконалення), можна говорити, що саме знання, а не праця виступає джерелом вартості.

Постіндустріальне суспільство не обмежується рамками розвитку економіки і виробництва, воно змінює всі традиційні сфери життя суспільства. «Найважливіша характеристика нової технології полягає у тому, що вона зачіпає не окрему сферу, а найрізноманітніші аспекти життя суспільства і перетворює всі попередні взаємовідносини» [8].

Висновок. У наукових доробках Д. Белла містяться концептуальні положення, світоглядно-методологічні орієнтири, які цілком можливо і доцільно покласти в основу побудови сучасної комплексної концепції інформаційного суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Riesman D. Leisure and Work in Post-Industrial Society / D. Riesman // Mass Leisure / eds. E. Larrabee, R. Meyersohn. – Glencoe (111), 1958. – P. 363–385.
2. Иноземцев В. Л. К теории постэкономической общественной формации / В. Л. Иноземцев. – М. : Таурус, 1995. – 330 с.

3. Coomaraswamy A. (ed.) Essays in Post-Industrialism: A Symposium of Prophecy Concerning the Future of Society. – L., 1914.
4. Penty A. Old Worlds for New: A Study of Post-Industrial State / A. Penty. – L., 1917.
5. Penty A. Post-Industrialism / A. Penty. – L., 1922.
6. Toward the Year 2000. Work in Progress / ed. by D. Bell. – Boston, 1968. – 340 p.
7. Bell D. The Year 2000 – The Trajectory of an Idea / D. Bell // Toward the Year 2000. Work in Progress. – Ed. by D. Bell. – Boston, 1968. – p. 22–35.
8. Bell D. The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting / D. Bell. – N. Y., 1973. – 234 p.
9. Bell D. The Social Framework of Information Society // Dertouzos M., Moses M. (ed.) The Computer Age: A Twenty-Year View. – Cambridge, 1979.
10. Дзьобань О. П. Філософія інформаційного права: світоглядні й загальнотеоретичні засади: монографія / О. П. Дзьобань. – Х. : Майдан, 2013. – 360 с.

КОНЦЕПЦИЯ ПОСТИНДУСТРИАЛЬНОГО ОБЩЕСТВА ДЭНИЭЛА БЕЛЛА КАК ОСНОВА ФОРМИРОВАНИЯ КОНЦЕПЦИЙ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА

Кальницький Э. А.

Предпринята попытка определить основное мировоззренческо-методологическое основание понимания сущности информационного общества путем анализа концепции постиндустриального общества Дэниэла Белла. Обосновано, что научные истоки теории информационного общества лежат в концептуальных положениях теории постиндустриального общества Белла, которая развивалась на Западе начиная с середины 50 годов XX века.

Ключевые слова: информационное общество, постиндустриальное общество, компьютеризация, способ производства.

CONCEPTION OF POSTINDUSTRIAL SOCIETY DENIELA BELLA AS BASIS OF FORMING OF CONCEPTIONS OF INFORMATIVE SOCIETY

Kalnitskiy E. A.

Done attempt of determination basic philosophical and methodological foundation of understanding essence of informative society on the basis of analysis of conception of postindustrial society of Deniela Bella. Grounded, that the scientific sources of theory of informative society lie in conceptual positions of theory of postindustrial society of Bella which developed in the west since the middle of 50th of the last century.

Key words: informative society, postindustrial society, computerization, method of production.

